

35. Dutchak, M. V., Vasylenko, M. M. (2013). Teorety`chne obgruntuvannya kvalifikacijnoyi khaktery`sty`ky` fitnes-trenera [The theoretical substantiation of fitness trainer's qualifying characteristics]. *Pedagogy, psychology and medical-biological problems of physical education and sport*, 2, 17–21.

36. Mirosnikov, A. B., Nesterov, P. V. (2010). Dialekticheskiy podhod v professionalnoy deyatelnosti personalnogo fitnes-trenera [Dialectical approach to professional activities of a personal fitness trainer]. *Modernity as a subject of study*. Malakhovka, 34–42.

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Сущенко Л. П.
Дата надходження рукопису 11.07.2016*

Василенко Марина Миколаївна, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, кафедра здоров'я, фітнесу та рекреації, Національний університет фізичного виховання і спорту України, вул. Фізкультури, 1, м. Київ, Україна, 03680
E-mail: m_vasilenko@ukr.net

УДК 373.5.16:811.161.2

РОЛЬ РИТОРИКИ В ПРОЦЕСАХ ГУМАНІЗАЦІЇ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

© В. А. Ницета

У статті розглянуто питання визначення ролі й місця риторики в процесах гуманізації та гуманітаризації сучасної шкільної освіти в контексті теоретико-методологічного обґрунтування дослідження за-провадження риторичного компоненту в процесі навчання мови. Обґрунтовано потенціал риторики у формуванні в площині гуманістичної парадигми духовності й духовних цінностей, гуманітарної культури особистості, гуманітарної особистості, а також як чинника в забезпеченні гуманітарного розвитку людства

Ключові слова: риторика, гуманізм, гуманізація, гуманітаризація, духовність, гуманітарна культура особистості, гуманітарна особистість

In the article is considered the question of determination of the role and place of rhetoric in the processes of humanization and humanitarization of the modern school education in the context of theoretical-methodological grounding of the study of introduction of rhetorical component in the process of teaching language. There were defined logical-sense parameters of the categories "humanism", "neo-humanism", "humanization", "humanitarization", established the relation between humanization and humanitarization (humanitarization can be considered as a procedural characteristic of humanization; humanizations manifest itself as a strategy of educational process and humanitarization as a tactics). The attention was accented on the role of rhetoric in overcoming of dualism of the natural and humanitarian knowledge and correspondent types of thinking and worldview. There was grounded a potential of rhetoric in formation of humanitarian paradigm of spirituality, humanitarian culture of the person, humanitarian person through organization of the learning process as dialogical one; on the base of responsibility of the teacher, who actualizes and develops in him- herself the qualities and features of humanitarian person. The learning of rhetoric through the system of seven rhetorical laws manifest itself as a technology of humanization and humanitarization, correspondingly, technology of humanization and humanitarization can be realized by the means of rhetoric. The modern rhetoric is presented as a factor in provision of humanitarian development of mankind

Keywords: rhetoric, humanism, humanization, humanitarization, spirituality, humanitarian culture of person, humanitarisn person

1. Вступ

Велика кількість науковців незважаючи на різницю в їх світоглядних позиціях зауважує на загостренні глобальних проблем сучасності, що актуалізувалися в другій половині ХХ ст. Більше того, у науковій думці нині все частіше порушується проблематика, пов'язана з наявністю суспільних криз у різних галузях і нагальною необхідністю їх подолання. Будь-яка криза – це криза людини, а глобальні проблеми, на думку О. Юніної, «не суто економічні, соціальні чи наукові, а головним чином духовно-моральні», і подолання їх безпосередньо залежить від

намагання людства перетворитися внутрішньо, переорієнтуватися на духовно-прагматичну свідомість, від вирішення проблеми самої людини [1].

Однією з таких соціокультурних криз є криза мовленнєвої комунікації, яку О. Чувакін [2] дослідив як кризу людини в аспекті діяння словом (homo verbo agens) і як кризу загалом людини-мовця (homo loquens) і виявив, що пов'язана вона з «розлюдненням» системи мовленнєво-комунікативних відношень у суспільстві.

Отже, людина та її проблеми й кризи розглядаються в наукових колах як центральна ланка гло-

бальної проблематики людства. Тому цілком природним є звернення до ідей гуманізму, що є нині актуальним питанням.

2. Огляд літератури

Аналіз наукових першоджерел дав підстави стверджувати, що термін «гуманізм», введений у науково-просвітницький обіг Ф. Нітхаммером у 1808 р., означає:

– новий спосіб мислення, пов'язаний зі зміною погляду на місце людини у світі, на межі й можливості її активності у сфері науки, мистецтва, моралі, політичного життя [3];

– світоглядний принцип, що визнає людину найвищою цінністю [3, 4];

– теоретико-світоглядний спосіб, що поєднує вчення про людину як визначальну мету й вищу цінність суспільства та осмислення всезагального [5];

– визнання права людини на вільний розвиток і прояв здібностей [6];

– актуалізацію через гуманістичні заняття можливостей, закладених в індивіді, усебічну культивування його гідності [7];

– змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визначає право особистості на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – нормою стосунків між людьми [4];

– постулат найвищої, самодостатньої й самоусвідомленої значущості людини, який проголошує антилюдським усе, що сприяє самовідчуженню людини, і відкидає пріоритет істин «надлюдського» [8];

– устремління «Я» за межі власної ідентичності з метою ширшої, ненасильницької, відповідальної турботи про ближнього [9].

Смисли гуманізації та гуманітаризації окреслювали С. Гончаренко [4], К. Герасимова [10], С. Горбенко [10], В. Іванова [11], О. Лебедєв [12], Т. Левіна [11], В. Половець [6], С. Хомутцов [13], О. Юніна [1], проте науковці, загалом погоджуючись, що досліджувані процеси протікають паралельно, встановлюють між ними різні співвідношення (частина/ціле; мета/засіб; мета/процес; стратегія/тактика тощо). Не виявлено також однозначності стосовно результативної бази гуманізації та гуманітаризації: так, І. Зайченко [14], Г. Сагач [15], Л. Скуратівський [16], О. Юніна [1] вважають результатом запровадження цих процесів духовні цінності особистості й духовність, Т. Браже, С. Вершловський, Н. Еліасберг, О. Журавльова, М. Захарченко, Д. Мурін, Т. Полякова [17] – гуманітарну культуру особистості, Л. Горбач, М. Черемних, І. Чурілов [18] – гуманітарну особистість. Варто зазначити, що в науковій літературі не виявлено струнких концепцій гуманізації та гуманітаризації у зв'язку з риторикою – міждисциплінарним науковим напрямом, синкретичною інтегративною наукою.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – розглянути питання визначення ролі й місця риторики в процесах гуманізації та гуманітаризації сучасної шкільної освіти в кон-

тексті теоретико-методологічного обґрунтування дослідження запровадження риторичного компоненту в процесі навчання мови; обґрунтувати потенціал риторики у формуванні результативної бази гуманізації й гуманітаризації.

Для досягнення поставленої мети були вирішені такі задачі:

1. Визначені логічно-сміслові параметри основних категорій дослідження в контексті риторичної теорії та практики.

2. Встановити співвідношення між поняттями гуманізації та гуманітаризації.

3. Окреслити результативну базу процесів гуманізації та гуманітаризації.

4. Процеси гуманізації та гуманітаризації через призму риторичної теорії та практики

За твердженням О. Юніної, головною відмінною особливістю ХХІ ст. є світогляд неогуманізму, сутність якого полягає в тому, що людина повинна не змінювати світ, а передусім змінювати, перетворювати, удосконалювати саму себе, і, як наслідок цього, почне відбуватися природна й ефективна зміна навколишнього для людини світу» [1]. Саме неогуманізм науковці визнають першопричиною, світоглядним підґрунтям і найважливішою об'єктивною передумовою виникнення в освіті процесів гуманізації та гуманітаризації. Наголошуючи на процесуальній природі окреслених понять, вважаємо за необхідне проаналізувати їх дефініції та відношення між ними.

С. Гончаренко, називаючи гуманізацію «олюдненням» освіти, вважає її одним із соціально-педагогічних принципів, «який відображає спрямованість розвитку освіти на гуманні стосунки в суспільстві як загальнолюдську цінність», орієнтує на повагу до особистості вихованця, формування в нього самостійності, встановлення гуманних, довірчих стосунків між ним і вихователем. На думку вченого, пафос гуманізації полягає в тому, що вона «спрямована в майбутнє людини, утверджуючи тезу, що все залежить від її власних зусиль, власної активності, які спираються на силу розуму» [4].

Зі свого боку, В. Половець тлумачить гуманізацію освіти подвійно:

1) у вузькому значенні – як «прояв нового педагогічного мислення, пов'язаного з поверненням освіти гуманістичного смислу (орієнтації на розвиток особистості), і боротьба з перетворенням її в утилітарне навчання конкретному аспекту професійних знань і умінь»;

2) у широкому – як «складне системне (інтегративне) утворення, основним завданням якого є створення всіх умов для розкриття здібностей особистості, задоволення її потреб в інтелектуальному, духовному, моральному й фізичному розвитку» [6]. А виходячи з потрактувань гуманізації С. Горбенком та К. Герасимовою, «людина тільки тоді може розвинути свої здібності й реалізувати свій потенціал, коли будуть задоволені її потреби безпеки, поваги, належності до певної спільноти. Розвиток учня буде ефективним лише в тому випадку, коли навчання й виховання пов'язано з позитивними емоціями, коли дити-

на відчуває, що до неї ставляться доброзичливо, із симпатією та увагою, незалежно від результатів навчальної діяльності» [10].

Отже, у центрі процесів гуманізації знаходиться людина як активна особистість, а метою гуманізації є сприяння розвитку особистості, тому гуманізацію можна вважати людиноцентричним процесом, концептуальною ідеєю в руслі парадигмальних антропоцентристських тенденцій сучасної філософії. А оскільки мова йде про гуманізацію системи освіти, то варто говорити про її дитиноцентричність, про що писав О. Лебедев: «Гуманізація освіти, під якою розуміють подолання знеособленості шкільної освіти, поворот школи до дитини, її проблем та інтересів, перехід до «дитиноцентристської» освітньої системи, є багатостороннім процесом, що включає зміну цілей освіти, її змісту, умов освітньої діяльності, ціннісних відносин учасників освітнього процесу» [12]. При цьому не можна не погодитися з висновком більшості дослідників про те, що гуманізацію неправильно вважати сутнісною характеристикою переважно сучасного етапу розвитку суспільства й освіти, оскільки вона певною мірою відбувається постійно, змінюючи форми, імпліцитно чи експліцитно виявляючись у різні часи. Безумовним видається факт, що нині спостерігається акцентована увага науковців і практиків до гуманізації, особливо у зв'язку з гуманітаризацією.

На сучасному етапі розвитку освіти під гуманітаризацією розуміють:

– процес переорієнтації освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу [4, 13];

– переорієнтацію на людину, подолання бездуховності, технократизму [6, 13];

– формування в людині особливого, власне людського ставлення до навколишнього світу й до самої себе, до своєї діяльності [6];

– збільшення питомої ваги в структурі навчання предметів гуманітарного циклу, підвищення їх ролі, посилення впливу гуманітарних наук на всі види пізнання [4, 12, 13];

– переміщення акцентів з «природи й суспільства» на «людину в природі й суспільстві» [4, 13];

– звернення уваги на самоцінність особи [4].

У науковій літературі знаходимо різні погляди на співвідношення гуманізації й гуманітаризації: В. Іванова та Т. Левіна вважають гуманітаризацію засобом гуманізації освіти [11], а Л. Шульга – її складовою частиною [4]. Ми схильні вважати, гуманізацію й гуманітаризацію паралельними процесами в руслі гуманістичних тенденцій в освіті, спрямованими на формування особистісних якостей і загальнолюдських характеристик. Разом з тим нам імponує думка С. Хомутцова [13], що гуманізація – «звернення до потенціалу найкращих особистісних якостей людини» – є особистісним аспектом гуманізму, а гуманітаризація – «набір загальнокультурних дисциплін, покликаних формувати свідомість суб'єкта через звернення до вищих ідеалів, сформованих у культурі загальнокультурних ціннісних начал» – дисциплінарним аспектом гуманізму. Отже, гуманітаризацію

можна вважати процесуальною характеристикою гуманізації.

Педагогічну реальність сьогодення характеризує модель гуманітарної освіти, яку вчені називають такою, що розуміє, комунікативною, тому, на наше переконання, сучасна риторика як теорія й практика мисленнєво-мовленнєвої діяльності безпосередньо пов'язана з процесами гуманізації й гуманітаризації. Сучасна риторика є культурним феноменом і сприяє формуванню в особистості культуру мислення, мовлення, спілкування й поведінки, що особливо важливо в процесі здобуття гуманітарної освіти, а здобуття риторичної освіти є запорукою становлення особистості як самостійного й вільного суб'єкта життєдіяльності, здатного реалізувати ідеали свободи, зокрема, свободи самовираження в слові. З іншого боку, О. Юніна в результаті багаторічного досвіду експериментально-дослідницької роботи переконливо довела: одним з ефективних шляхів гуманізації й гуманітаризації є формування й розвиток риторичної культури – культури мисленнєво-мовленнєвої діяльності, що спрямовує думки, слова і вчинки людини «у світ найвищих духовних цінностей – до істини, добра та краси» [1].

Саме духовні цінності, духовність більшість дослідників вважають аксіологічними універсальними гуманістичного світогляду. Духовність розглядають як:

1) «ціннісний вимір буття внутрішнього та зовнішнього в їх єдності, його співвіднесеність з вічністю, з устремлінням до Істини, Добра, Краси, з творчістю та свободою» [14];

2) ставлення «до людини як до системи, яка безкінечно вдосконалюється, в основі якого лежить розуміння того, що головне призначення людини – це розвиток (перехід до нового, більш високого якісного стану)» [1].

Отже, духовність – це не лише найвищий прояв людського в людині як статична особистісна якість, а й динамічна особистісна характеристика людського «Я», що прагне до розвитку та самовдосконалення, «Я-динамічне», здатність до творчого перетворення себе.

Гуманізація й гуманітаризація освіти ставить за мету культивування духовності в людині, що навчається, і в цьому процесі риторика відіграє подвійну роль: засобу в реалізації мети та риторичних результатів цілеспрямованої педагогічної діяльності. Наше переконання ґрунтується на висновках науковців, які приділили увагу дослідженню духовного становлення особистості в процесі здобуття освіти: поперше, Г. Сагач зауважила, що «формування духовної особистості із розвиненими креативними якостями – вища мета педагогіки та суміжних гуманітарних наук, зокрема риторики» [15], по-друге, на переконання Л. Скуратівського, духовність слугує чинником формування риторичної культури особистості, а всі напрями формування у школярів духовності «тісно чи іншою мірою можуть і повинні реалізуватися на уроках української мови та літератури» [16]. Отже, метою риторики є формування духовності, а сформована духовність особистості є запорукою формування в неї риторичних результатів освіти.

Не менш визначальною аксіологічною універсалиєю гуманістичного світогляду в поєднанні з духовністю є гуманітарна культура особистості, яку Т. Браже, С. Вершловський, Н. Еліасберг, О. Журавльова, М. Захарченко, Д. Мурін, Т. Полякова тлумачать як [17]:

1) пізнання, освоєння й розвиток духовного світу людини, тих властивих лише людині специфічних властивостей, які відрізняють її від інших живих істот, це пробудження й піднесення людського в людині;

2) культуру людинознавства й людинотворчості, що робить особистість суб'єктом культуротворчості;

3) складне утворення, що включає в себе: орієнтацію на пріоритет загальнолюдських цінностей, ставлення до людини як до вищої цінності (аксіологічний компонент); сукупність знань про духовний світ людини, сенс людського буття, про специфічні, властиві людині форми життєдіяльності (когнітивний компонент); гуманне ставлення до людей у всіх сферах життєдіяльності, а також у специфічних гуманітарних видах діяльності людини, звернених до людини, заснованих на відносинах «людина–людина» (діяльнісної–практичний компонент).

Аналіз наведених дефініцій дає змогу обґрунтувати стійкий гармонійний зв'язок сучасної риторики з процесом формування гуманітарної культури особистості, оскільки: буття риторики можливе лише в просторі мови й мовлення як специфічно людських властивостях, за допомогою яких людина має здатність до «ословленого» усвідомлення світу й самоусвідомлення у світі, спроможність до самопізнання, самотворення й перетворення себе як суспільної істоти – здібність до творення культурних цінностей; риторика сприяє формуванню здібностей до мисленевого оформлення й омовлення гуманітарного знання (уявлень, фактів, гіпотез, теорій тощо); риторика оперує теоретико-прикладними категоріями діалогізації міжособистісних взаємин, гармонізації соціальної комунікативної взаємодії на суб'єкт-суб'єктному ґрунті з метою організації ефективного й оптимального впливу.

У контексті проблематики нашого дослідження не можна оминати увагою аспект дуалізму природничого та гуманітарного знання й відповідних типів мислення й світоглядів.

Так, Ч. Сноу, ґрунтовно дослідивши ситуацію протистояння технократичної й гуманітарної культур, недвозначно висловився про нагальну необхідність «знищити прірву між двома культурами» заради «інтелектуального оздоровлення» людства, культурної безпеки й вирішення найбільш нагальних практичних задач. Усвідомлюючи, що допоки ця прірва існує, «суспільство не може стати здоровимислячим», автор запропонував здійснювати в системі освіти гуманітаризацію як радикальний захід [19]. Аналогічно, М. Хайдеггер розмірковував про наявність у людини двох видів мислення, існування кожного з яких «виправдане й необхідне для певних цілей»: обчислювального (технократичного), яке не здатне «подумати про смисл, що царює в усьому, що є», та осмислювальних роздумів (духовного мислення), які не мають користі в практичному житті, проте

найглибше характеризують людину як «істоту, здатну осмислювати». Саме для другого типу мислення, людині «необхідні найвищі зусилля», адже це мислення «потребує тривалого вправління» й чутливої турботи [20].

Опозиція технократичної й гуманітарної культур, технократичного й духовного мислення має безпосереднє відношення до процесів гуманізації та гуманітаризації в освіті, які, на переконання В. Ополева, варто вважати етапом «боротьби гуманітарного знання за методологічну самостійність» [21]. Науковець дослідив проблему гуманітаризації природничо-наукового мислення й акцентував увагу на таких аспектах:

1) велика кількість проблем, пов'язаних із природничим і технічним мисленням містять істотні гуманітарні аспекти, тому їх неможливо вирішити без гуманітарних знань і відповідної культури мислення;

2) між природничо-науковою раціональністю – методологічною основою технократизму – і гуманітарним мисленням необхідно встановлювати інформаційну взаємодію, що розуміє;

3) оскільки творчість, яка має відношення до вирішення спеціальних проблем, набуває колективного характеру, варто приділяти увагу оптимізації ділового спілкування – обміну релевантною інформацією (міжсуб'єктна взаємодія – це гуманітарна царина) [21].

Висновки В. Ополева варто доповнити. Виходячи з положення, що теорія й практика риторики й риторичної освіти має непересічне значення для гуманізації та гуманітаризації, зауважимо: навчання риторики має користь у процесі підготовки фахівців будь-якого профілю. У професійній освіті викладання риторики сприяє розвитку мислення й мовлення майбутніх фахівців, усвідомленню смислів і змісту дисциплін, що вивчаються, а засвоєні способи риторичної діяльності допомагають у навчальному процесі засвоєнню актуальної інформації, формуванню суб'єктних знань і вмій, оптимізації й гармонізації різних аспектів педагогічного спілкування. Аналогічно, у шкільній освіті риторичні знання й уміння, сформовані в учнів, також є запорукою загальної успішності школярів, оскільки якість засвоєння всіх навчальних предметів безпосередньо залежить від успіхів школярів у мисленево-мовленнєвій діяльності, чому сприяє риторика.

Наші висновки ґрунтуються також на результатах наукових розвідок О. Юніної, у роботах якої мова йде про дослідження внутрішнього смислового плану гуманізації та гуманітаризації в аспекті риторичної культури. На думку автора, розглянуті нею поняття «взаємно доповнюють, взаємно розкривають, взаємно підсилюють одне одного», тому що гуманізація виступає стратегією, а гуманітаризація – тактикою.

Науковець вважає за необхідне обґрунтовувати внутрішній смисловий план досліджуваних категорій через їх розуміння в площині філософсько-культурологічної інтерпретації в безпосередній співвіднесеності зі зміною свідомості та світогляду людини. За О. Юніною, гуманізацію варто розглядати як процес, що стосується системи відношень, у якій лю-

дина виступає в якості суб'єкта діяльності, і результатом цього процесу має бути становлення й пріоритет в освіті суб'єкт-суб'єктних відношень як нової матриці «взаємин між учасниками соціальної взаємодії». Істинний смисл гуманізації автор вбачає в зміні ставлення людини до себе: стати суб'єктом по відношенню до себе – і лише в такому випадку «можна до іншого поставитися як до суб'єкта», до того ж зміниться зовнішній план гуманізації (у педагогічних колективах переважатиме дух взаєморозуміння, взаємоповаги, співробітництва, творчості) [1].

Внутрішній смисловий план гуманізації О. Юніна тлумачить в площині змістового аспекту освітньої діяльності, у якому виділяє такі ланки:

– зміна акцентів у змісті освіти (учень не завоює предметне знання, а освоює світ гуманітарної та природничої культур);

– у способах викладання навчального матеріалу актуалізується проблемно-діалоговий метод;

– акценти в пізнавальній діяльності зміщуються з пояснення змісту на його розуміння (переживання смислів) [1].

Що особливо важливо для нашого дослідження, так це обґрунтування О. Юніною смислу сучасної риторики, який вона розкриває через систему семи риторичних законів, кожний з яких є конкретним напрямом здійснення гуманізації та гуманітаризації [1]:

1. Концептуальний закон забезпечує орієнтацію освітньої діяльності на розвиток людини через розроблення педагогом системи особистісних якостей для подальшого їх розвитку засобами навчального предмету.

2. Закон моделювання аудиторії забезпечує індивідуально орієнтований підхід у педагогічному процесі через цілісне вивчення аудиторії та розуміння кожного учня.

3. Стратегічний закон забезпечує проблемний характер педагогічного процесу – учні виходять на рівень усвідомлення й розуміння навчального матеріалу.

4. Тактичний закон забезпечує використання ненасильницьких засобів впливу на аудиторію: учитель покликаний переконувати, доводити, спонукати, захоплювати.

5. Закон словесної творчості забезпечує систематичну роботу щодо якості мовлення, незалежно від предмету викладання.

6. Закон спілкування забезпечує побудову уроку на діалоговій основі, де діалог – спосіб буття учасників навчального процесу у розмаїтті проявів.

7. Системно-аналітичний закон забезпечує обов'язкове використання рефлексії.

Якщо екстраполювати наведені висновки О. Юніної на процес запровадження педагогічних технологій, то можна окреслити описативний аспект (Г. Селевко) технології гуманізації та гуманітаризації засобами риторики (табл. 1).

Важливість риторики в процесі запровадження гуманізації й гуманітаризації, результатом чого має стати сформована гуманітарна особистість – вільний громадянин, культурна особистість, творча індивідуальність (І. Чурілов), проілюстрована в дослідженні Л. Горбач та М. Черемних [18], які, ґрунтуючись на теорії риторичної діяльності, розробили кодекс учителя риторики:

Таблиця 1

Описативний аспект технології гуманізації та гуманітаризації

Технологічні етапи		Зміст діяльності	
I Цілевизначення		Визначення мети, завдань педагогічної діяльності та її очікуваних результатів	
II Проектування		Психолого-педагогічний аналіз учнівської аудиторії, визначення засобів навчального предмета в контексті їх подальшої реалізації в процесі запровадження технології	
III	Реалізація діяльності	Розробка проблемних ситуацій і проблемних завдань у процесі навчання, за сприяння яких забезпечується суб'єктне засвоєння навчального матеріалу	
IV		Розгортання педагогічного спілкування в процесі навчання з акцентом на агональну взаємодію, ефективну й оптимальну комунікацію, суб'єкт-суб'єктні взаємини, співробітництво, співтворчість	
V		Активна робота щодо розвитку мовлення учнів засобами навчального предмету, формування в них мовленнєвих умінь і навичок, створення умов для мовленнєвої самореалізації	
VI		Діалогізація процесу навчання (застосування діалогових методів, елементів кооперативного навчання – групових форм та інтерактивних методів, залучення учнів до активного діалогу з об'єктами пізнання)	
VII Результативно-оцінювальний		Педагогічна рефлексія	

Поступове коригування діяльності в процесі реалізації технології

1. Учитель риторики є гарантом наявності на навчальному занятті можливостей особистісного прояву суб'єктів освітнього простору через вибір жанру авторсько-відповідної дії, який дозволяє учневі найбільш повно виразити свою позицію, ставлення, погляди.

2. Учитель риторики є гарантом відповідності образу риторики культурно-історичній традиції предмета. Учитель організовує (через аналіз і рефлексію) інтерпретацію риторичних знань, способів діяльності, риторичних реалій, що існують у суспільстві, на основі культурно-історичної риторичної традиції.

3. Учитель риторики є гарантом створення умов для становлення індивідуальності учнів, максимально сприяючи її розвитку педагогічними засобами через:

- організацію освоєння всіх жанрів;
- надання на навчальних заняттях поля діяльності в різних жанрах (організація, заохочення);
- створення ситуацій для розвитку рефлексійності (якості особистості) й рефлексійного середовища (якості суб'єктності навчальної групи).

Науковці визначили способи реалізації потенціалу риторики як навчальної дисципліни в забезпеченні розвитку гуманітарної особистості учнів: через організацію навчального простору як діалогічного; на основі відповідальності вчителя, який актуалізує й розвиває в собі якості й риси гуманітарної особистості [18].

Гуманізацію й гуманітаризацію суспільства та освіти як соціального інституту можна вважати не лише соціальними явищами, а й загальнокультурними, оскільки вони мають ще один важливий результат – впливають на гуманітарний розвиток людства, що переконливо довів С. Шилов [22]. Учений дослідив феномен сталого розвитку як безкризового розвитку та прогресу людської спільноти й висловив обґрунтовану думку: «Людство повинно осмислити себе як феномен розвитку в чистому вигляді, виявивши, зафіксувавши при цьому власні особливості саме як феномена розвитку у всіх рядах явищ, особливості яких і утворюють форму розвитку, що іменується “людством”. Отже, людство як феномен розвитку є перш за все і виключно феноменом гуманітарного розвитку». Вважаючи риторику безпосередньо дійсністю «саморозкриття Слова», науковець назвав її фундаментальним ресурсом гуманітарного розвитку людства, оскільки «гуманітарний розвиток має “зовнішній вигляд” риторики», а риторика, у свою чергу, безпосередньо здійснює гуманітарний розвиток людства.

Однак попри всі переваги гуманізму як генеральної універсалії в процесі розвитку людського суспільства, про які вже йшла мова, реалізація гуманістичних ідей має і зворотній бік. У цьому контексті варто звернути увагу на оригінальну, на наш погляд, працю Н. Козлова. Науковець, розмірковуючи про гуманізм в сучасній освіті та його небезпеки, наводить яскраві приклади й доходить висновків: «У любові, у турботі про людину є два стили, «два крила» любові – материнська модель любові, пов'язана з теплою підтримкою й безумовним прийняттям, і батьківська модель, у якій реалізується вимогливе ставлення. Гуманізм – це різновид етичної спрямованості, у якій реалізується м'яка, материнська модель любові, але жіноче виховання, що не врівноважене виховання чоловічим, із блага перетворюється на небезпеку. Гуманізм без розуму – стихійне лихо. Гуманізм – найбільше досягнення людства, його історична місія ще не виконана, але він вже вимагає свого балансу і своєї противаги. Тепла бережність гуманізму найкраще реалізує себе в обрамленні жорсткої чоловічої вимогливості, і серце, спроможне на почуття, як символ гуманізму повинно доповнюватися розумом, який уміє рахувати, зважувати та прахувати наслідки» [23].

Вважаємо наведені міркування слушними. Сучасна система шкільної освіти разом із феноменом всездозволеності сучасних батьків буквально просякнута м'яким і надто турботливим гуманізмом. А необхідна доцільна педагогічна вимогливість у поєднанні з повагою до особистості дитини. З іншого боку, надмірне захоплення деяких вчителів-гуманітаріїв гуманістичними технологіями та методиками в процесі навчання призводить до того, що саме навчання перетворюється на розвагу під контролем, а подекуди майже без контролю. А необхідне навчання з інтересом, кероване внутрішніми потребами та стійкою внутрішньою мотивацією, свідомим ставленням до здобуття освіти як до серйозної копійки праці. І в цьому аспекті сучасна риторика як наука про доцільне й доречне слово (В. Аннушкін) може відіграти одну з вирішальних ролей, оскільки привчає до організації мислення в процесі мовлення, персуазивної комунікації, організації мовленнєвої поведінки, скеровуючи її на гармонізацію взаємин, ефективний та оптимальний вплив.

5. Результати дослідження

Неогуманізм ХХІ ст. є першопричиною, світоглядним підґрунтям та об'єктивною передумовою виникнення в освіті процесів гуманізації та гуманітаризації, і між ними є взаємозалежність: гуманітаризацію можна вважати процесуальною характеристикою гуманізації; з іншого боку, гуманізація виступає в освітньому процесі стратегією, а гуманітаризація – тактикою.

Риторика відіграє вирішальну роль у подоланні дуалізму природничого та гуманітарного знання й відповідних типів мислення й світоглядів, оскільки позитивно впливає на гармонізацію різних аспектів педагогічного спілкування, на оптимізацію мислення й мовлення в процесі пізнання, на створення в навчальному процесі атмосфери співробітництва та співтворчості.

Навчання риторики через систему семи риторичних законів постає як технологія гуманізації та гуманітаризації, відповідно, технологія гуманізації та гуманітаризації може здійснюватися засобами риторики – в обох випадках результативною базою навчання в гуманістичній парадигмі буде духовність, гуманітарна культура особистості, гуманітарна особистість учнів.

6. Висновки

Отже, глобальні проблеми людства, що безпосередньо пов'язані з кризами людини, необхідно й достатньо вважати гуманітарними проблемами, тому сьогодні означене посиленою увагою до ідей неогуманізму як наступника класичного гуманізму, до процесів гуманізації й гуманітаризації суспільства та освіти.

Гуманізація як людиноцентричний процес, що пов'язаний з людиною в процесі становлення й розвитку, спричиняє гуманітаризацію як свій дисциплінарний аспект, тому відношення між цими означуваними категоріями має вигляд формули «стратегія – тактика». Досліджувані поняття мають внутрішній смисловий план, який може бути виражений через

філософсько-культурологічну інтерпретацію концептів «суб'єктність», «міжсуб'єктна взаємодія», «свідомість», «світогляд» в аспекті його формування. А сучасна риторика як теоретико-прикладне вчення про діяння словом і безпосередній смисл людства як особливого феномену розвитку в площині гуманістичної парадигми й запровадження процесів гуманізації та гуманітаризації виступає в ролі потужного чинника формування найкращих духовних якостей людини і спроможна забезпечити сталий (гуманітарний) розвиток людства.

Література

- Юнина, Е. А. Гуманизация и гуманитаризация образования в аспекте риторической культуры [Текст] / Е. А. Юнина; ред. А. П. Сквородникова // Речевое общение. – Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2000. – Вып. 3 (11). – С. 99–103.
- Риторика и культура речи: наука, образование, практика [Текст]: мат. XIV межд. науч. конф. / под ред. Г. Г. Глинина. – Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2010. – 264 с.
- Алексеев, А. П. Краткий философский словарь [Текст] / А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев и др.; под ред. А. П. Алексеева. – 2-е изд, перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – 496 с.
- Енциклопедія освіти [Текст] / гол. ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
- Воронкова, В. Гуманізація освіти, науки, політики, влади, суспільства [Текст] / В. Воронкова // Філософія освіти. – 2008. – № 1-2 (7). – С. 204–220.
- Половец, В. М. Гуманізація і гуманітаризація освіти [Текст] / В. М. Половец // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2003. – С. 6–16.
- Гончаренко, С. І все-таки – гуманітаризація [Текст] / С. Гончаренко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 1. – С. 3–7.
- Грицанов, А. А. Новейший философский словарь [Текст] / А. А. Грицанов. – Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
- Новейший философский словарь: постмодернизм [Текст] / ред. А. А. Грицанов. – Минск: Современный литератор, 2007. – 816 с.
- Горбенко, С. С. Историко-культурні умови формування теорії гуманізації освіти [Електронний ресурс] / С. С. Горбенко, К. В. Герасимова // Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/kns2_6.php
- Иванова, В. А. Гуманизация и гуманитаризация образования и воспитания [Электронный ресурс] / В. А. Иванова, Т. В. Левина // Педагогика. – Режим доступа: http://www.kgau.ru/distance/mf_01/ped-asp/12_01.html
- Лебедев, О. Е. Гуманитаризация школьного образования как фактор его гуманизации [Электронный ресурс] / О. Е. Лебедев // Режим доступа: <http://www.lihachev.ru/chten/1960/1961/1963/>
- Хомутцов, С. В. Проблема гуманитаризации и гуманизации в современном российском образовании [Текст] / С. В. Хомутцов // Философия образования. – 2008. – № 3. – С. 74–81. – Режим доступа: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/19532912>
- Зайченко, І. В. Уроки формування духовності особистості. Ч. 1 [Текст]: наук.-метод. зб. / І. В. Зайченко; ред. В. М. Доній, Г. М. Несен, І. Г. Єрмаков та ін. // Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI ст. – К.: ІЗМН, 1998. – С. 108–119.
- Сагач, Г. М. Формування духовної особистості засобами благодатного слова [Текст]: наук.-метод. зб. / Г. М. Сагач; за ред. І. Г. Єрмакова // Школа життєтворчості особистості. – К.: ІСДО, 1995. – С. 202–207.
- Скурятівський, Л. Проблеми практичної риторики в сучасному курсі української мови [Текст] / Л. Скурятівський // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 8. – С. 23–26.
- Гуманитарная культура личности – основа и цель современного образования : монография / науч. ред. Н. И. Элиасберг. – СПб.: Союз, 2008. – 114 с.
- Риторика в системе гуманитарного знания [Текст]: сб. мат. VII-й Межд. конф. – М.: Государственный институт русского языка имени А. С. Пушкина, 2003. – 154 с.
- Сноу, Ч. П. Две культуры [Текст]: сб. публицистич. раб. / Ч. П. Сноу; под ред. А. И. Арнольдова. – М.: Прогресс, 1973. – 144 с.
- Хайдеггер, М. Разговор на проселочной дороге: избранные статьи позднего периода творчества [Текст] / М. Хайдеггер. – М.: Высшая школа, 1991. – 192 с.
- Ополев, В. Т. Гуманитаризация естественнонаучного мышления: от XVII столетия до наших дней [Текст]: наук. зб. / В. Т. Ополев; ред. Я. В. Шрамко // Актуальні проблеми духовності. – Кривий Ріг, 2007. – С. 225–235.
- Шилов, С. Устойчивое развитие – гуманитарное развитие [Текст] / С. Шилов. – Москва, 2002. – Режим доступа: http://www.lib.ru/POLITOLOG/SHILOW_S/prava_cheloveka.txt_with-big-pictures.html
- Козлов, Н. И. Гуманизм в современном образовании и его опасности [Электронный ресурс]: мат. Междун. науч.-практ. конф. / Н. И. Козлов // Современное профессиональное образование: теоретические основы и прикладные аспекты. – Режим доступа: <http://econf.rae.ru/article/7226>

References

- Yunina, E. A.; Skovorodnikov, A. P. (Ed.) (2000). Gumanizaciya i gumanitaryzaciya obrazovaniya v aspekte ritoricheskoy kultury [Humanization and humanization of education in the aspect of rhetorical culture]. Rechevoe obschenie [Speech communication]. Krasnoyarsk, 3 (11), 99–103.
- Glinin, G. G. (Ed.) (2010). Ritorika i kultura rechi: nauka, obrazovanie, praktika [Rhetoric and culture of speech: Science, Education, Practice]. Astrahan': Izdatel'skij dom «Astrahanskij universitet», 264.
- Alekseev, A. P., Vasil'ev, G. G. et. al.; Alekseev, A. P. (Ed.) (2008). Kratkiy filosofskiy slovar [Short Philosophical Dictionary]. Moscow: TK Velbi, 496.
- Kremen, V. G. (Ed.) (2008). Enciklopediya osvity [Education Encyclopedia]. Kyiv: Yurinkom Inter, 1040.
- Voronkova, V. (2008). Gumanizatsiya osvity, nauky, polityky, vlady, suspilstva [Humanization of education, science, politics, government, society]. Philosophy of education, 1-2 (7), 204–220.
- Polovet, V. M. (2003). Gumanizaciya i gumanitaryzaciya osvity [Humanization and liberalization of education]. Vyscha shkola: problem, poshuky, tendencii [High School: problems, searches, trends]. Chernigiv: Chernigivskiy derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni T. G. Shevchenka, 6–16.
- Goncharenko, S. (1995). I vse-taky – gumanizatsiya [Still – humanization]. Pedagogy and Psychology, 1, 3–7.
- Gritsanov, A. A. (1998). Noveyshiyy filosofskiy slovar [Newest Philosophical Dictionary]. Minsk: V. M. Skakun, 896.
- Gritsanov, A. A. (Ed.) (2007). Noveyshiyy filosofskiy slovar: postmodernizm [Newest Philosophical Dictionary: postmodernism]. Minsk: Sovremenniy literator, 816.
- Gorbenko, S. S., Gerasimova, K. V. Istoryko-kulturni umovy formuvannya teorii gumanizacii osvity [Historical and cultural conditions of the theory of humanization

of education]. Available at: http://www.culturalstudies.in.ua/kns2_6.php

11. Ivanova, V. A., Levina, T. V. Gumanizatsiya i gumanitaryzatsiya obrazovaniya i vospitaniya [Humanization and humanization of education and training]. Pedagogika. Available at: http://www.kgau.ru/distance/mf_01/ped-asp/12_01.html

12. Lebedev, O. E. Gumanitaryzatsiya shkolnogo obrazovaniya kak faktor ego gumanizatsii [Humanitarization school education as a factor in its humanization]. Available at: <http://www.lihachev.ru/chten/1960/1961/1963/>

13. Homutov, S. V. (2008). Problema gumanitaryzatsii i gumanizatsii v sovremennom rossiyskom obrazovanii [The problem of humanization and humanization of the modern Russian education]. Fylosofiya obrazovaniya, 3, 74–81. Available at: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/19532912>

14. Zaichenko, I. V.; Donij, V. M., Nesen, G. M., Jermakov, I. G. et. al. (Eds.) (1998). Uroky formuvannya duhovnosti osobystosti [Lessons spiritual formation of personality] Chp. 1. Reabilitaciyna pedagogika na rubezhi XXI stolit-ta [Rehabilitation Pedagogy at the turn of the XXI century]. Kyiv: IZMN, 108–119.

15. Sagach, G. M.; Jermakov, I. G. (Ed.) (1995). Formuvannya duhovnosti osobystosti zasobamy blagodatnogo slova [Formation of spiritual identity means gracious words]. Shkola zhittetvorchosti osobystosti [School creative life of personality]. Kyiv: ISDO, 202–207.

16. Skurativskyi, L. (2005). Problemy praktychnoi rytoryky v suchasnomu kursi ukrainskoyi movy [Practical

Problems of rhetoric in modern Ukrainian language course]. Ukrainian language and literature at school, 8, 23–26.

17. Eliasberg, N. I. (Ed.) (2008). Gumanitarnaya kul'tura lichnosti – osnova i tsel sovremennogo obrazovaniya [The humanitarian culture of personality – the basis and purpose of modern education]. Sankt-Peterburg: Soyuz, 114.

18. Ritorika v sisteme gumanitarnogo znaniya [Rhetoric in the system of humanitarian knowledge] (2003). Moscow: Gosudarstvennyi institute russkogo yazika imini A. S. Pushkina, 154.

19. Snow, C. P.; Arnold'ov, A. Y. (Ed.) (1973). Dve kultury [Two Cultures]. Moscow: Progress, 144.

20. Heidegger, M. (1991). Razgovor na prosiolochnoy doroge [Talking on a country road]. Moscow: Vyshaya shkola, 192.

21. Opolev, V. T.; Shramko, Ja. V. (Ed.) (2007). Gumanitarizatsiya estestvennonauchnogo myshleniya: ot XVII stoletiya do nashih dnei [Humanitarization scientific thought, from the XVII century to the present day]. Aktual'ni problemy duhovnosti. Kryvyj Rig, 225–235.

22. Shilov, S. (2002). Ustoychivoe razvitie – gumanitarnoe razvitie [The sustainable development – humanitarian development]. Moscow. Available at: http://www.lib.ru/POLITOLOG/SHLOW_S/prava_cheloveka.txt_with-big-pictures.html

23. Kozlov, N. I. Gumanizm v sovremennom obrazovanii I ego opasnosti [Humanism in modern education and its dangers]. Sovremennoe professyonal'noe obrazovanye: teoreticheskiye osnovy i prykladnye aspekty. Available at: <http://econfr.uae.ru/article/7226>

*Рекомендовано до публікації д-р пед. наук, професор Загороднова В. Ф.
Дата надходження рукопису 14.07.2016*

Ницета Володимир Анатолійович, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра мовознавства, Херсонський державний університет, вул. Університетська, 27, м. Херсон, Україна, 73000
E-mail: nvolodymyr@ukr.net